

The Greek Review of Social Research

Vol 28 (1976)

28 Γ'

Μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στην οικογένεια στην εποχή της τεχνικο-επιστημονικής επαναστάσεως

Ivan Vitanyi, Χρυσούλα Λασκαράτου

doi: [10.12681/grsr.353](https://doi.org/10.12681/grsr.353)

Copyright © 1976, Ivan Vitanyi, Χρυσούλα Λασκαράτου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Vitanyi, I., & Λασκαράτου Χ. (1976). Μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στην οικογένεια στην εποχή της τεχνικο-επιστημονικής επαναστάσεως. *The Greek Review of Social Research*, 28, 300–308. <https://doi.org/10.12681/grsr.353>

μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στην οικογένεια στην εποχή της τεχνικο-έπιστημονικής έπαναστάσεως

του
Ivan Vitanyi

Διευθυντή του Ίνστιτούτου
Πολιτισμού της Βουδαπέστης

Μετάφραση: Χρυσούλα Λιαγκαράτου

Δέν επιθυμούμε νά μακρηγορήσουμε πάνω στους λόγους γιά τούς όποιους τό παραπάνω θέμα άποτελεί τό άντικείμενο τής έρευνάς μας: τό υιοθέτησε ή Προπαρασκευαστική Έπιτροπή στή συνεδρίαση που έγινε στή Μόσχα τόν Άπρίλη τού 1976. Στο κείμενο που άκολουθεί θά προσπαθήσουμε νά εξετάσουμε ποιού τομείς θά πρέπει νά έρευνηθούν, τόσο σχετικά μέ τήν κουλτούρα, όσο και μέ τήν οικογένεια, ή μάλλον άναφορικά μέ τή σχέση άνάμεσά τους.

Αυτό θά καθορίσει τό πλαίσιο τής συζητήσεώς μας: πρώτα θά πρέπει νά μιλήσουμε (1) γιά τήν κουλτούρα, στή συνέχεια (2) γιά τήν οικογένεια και τέλος (3) γιά τή σχέση τών δύο. Κατόπιν θά μπορέσουμε νά άσχοληθούμε μέ τό καθαυτό πρόγραμμα τής έρευνάς μας.

Ι. σχέση κουλτούρας και οικογένειας: θεωρητικές ύποθέσεις

Ι. «Κουλτούρα»

Άπ' όπου και νά ξεκινήσουμε, δέν μπορούμε νά μήν όρίσουμε σε γενικές γραμμές τό περιεχόμενο μέ τό όποιο ή έννοια τής κουλτούρας θά χρησιμοποιηθή στήν έρευνα, γιατί, σε τελευταία άνάλυση, αυτό θά προσδιορίσει τό άντικείμενο τής έρευνάς μας. Δέν πρέπει, φυσικά, νά καταπιστούμε μέ συζητήσεις σχετικά μέ τό τί άποτελεί τήν κουλτούρα. Ούτε και έχουμε τήν πρόθεση νά δώσουμε κανένα όρισμό, αλλά θά προτιμούσαμε μάλλον νά καταγράψουμε τες διαστάσεις, οι όποιες, κατά τή γνώμη μας, καθορίζουν τή θέση τής κουλτούρας.

Όποιοδήποτε γνωστό όρισμό τής κουλτούρας και άν άρχίσουμε νά άναλύουμε, βρίσκουμε πάντοτε τά εξής στοιχεία:

- Η κουλτούρα είναι *σχέση*, είναι, δηλαδή, ή σχέση άτόμων και κοινότητων πρός τες άντικειμενικοποιήσεις που δημιουργήθηκαν από τούς ίδιους, (καθώς και από άτομα και κοινότητες παλαιότερων εποχών).
- Οι ίδιες οι άντικειμενικοποιήσεις έχουν δύο όψεις που άλληλοσμπληρώνονται: από στατική άποψη είναι δομές, από δυναμική άποψη είναι δραστηριότητες και άποτελούν μορφές συμπαριφοράς.
- Σύμφωνα μέ άλλη κατάταξη, οι άντικειμενικοποιήσεις μπορούν επίσης νά είναι α) *άντικείμενα* β) *θεσμοί*, *έθιμα*, γ) *διανοητικές άντικειμενικοποιήσεις* (γλωσσικές, καλλιτεχνικές, επιστημονικές, φιλοσοφικές, θρησκευτικές, νομικές, πολιτικές κτλ. σκέψεις, ιδέες, έργα).

Όστόσο, τούτο τό σύστημα διαστάσεων, που καθορίστηκε μ' αυτό τόν τρόπο, είναι τόσο γενικό ώστε—στήν προσπάθειά μας νά όρίσουμε τή *σφαίρα τής έργονότητάς του*—θά φαινόταν πιο άποτελεσματικό νά εξακριβώσουμε *τί δέν άνήκει* στήν έννοια τής κουλτούρας. Άν ξεκινήσουμε από

τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος χτίζει ἕναν κόσμον ἀνθρώπων ἀντικειμενικοποιήσεων, ὅς ἰδιαίτερον ἀνθρώπινο κόσμον (σὺν δευτέρῃ φύσῃ), θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν κοινωνικά φαινόμενα χωρὶς παράλληλα νὰ παρατηροῦνται καὶ πολιτιστικά φαινόμενα, καὶ τὸ ἀντίστροφο. Γιατί, ὁμως, χρησιμοποιοῦμε διαφορετικούς δρους γιὰ τὴν κουλτούρα καὶ γιὰ τὴν κοινωνία;

Τὰ πολιτιστικά καὶ τὰ κοινωνικά φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατό νὰ διαχωριστοῦν: Ὅλα τὰ κοινωνικά φαινόμενα καὶ οἱ δραστηριότητες ἔχουν κάποια πολιτιστικὴ ἄποψη, ἐνῶ, ἀντίθετα, δὲν ἀνήκουν ὅλα τὰ κοινωνικά φαινόμενα στὴν ἐννοιολογικὴ σφαῖρα τῆς κουλτούρας. Ἡ κουλτούρα, λοιπόν, ἀποτελεῖ μὴ ὀρη τῆς κοινωνίας ἀλλὰ δὲν ἰσθδυναμεῖ μὲ τὴν κοινωνία. Ἡ παραγωγή ἀγαθῶν, οἱ πολιτικές καὶ συλλογικὲς πράξεις ἔχουν ὀποσδήποτε πολιτιστικὲς ὀψεις: ὄστος, δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν σὺν πολιτιστικὲς δραστηριότητες ταυτόσμως μὲ τὴν ἀφομοίωση ἀντικειμενικοποιήσεων ποῦ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν παραγωγή, ἢ μὲ τὸ διάβασμα ἐνὸς πολιτικῶ βιβλίου.

Στὴν ἀναζήτηση μιᾶς ἀπαντήσας στὸ ἐρώτημά μας, ἄς ἀναφέρουμε τὴν ἄποψη τοῦ E. Maikarian, ὅτι ἡ κοινωνία καὶ ἡ κουλτούρα ἔχουν δύο διαφορετικά σημεῖα προσεγγίσας πρὸς τὸ «κοινωνικό σύστημα» ἢ ἴδια πραγματικότητα ἐξετάζεται σὲ δομικο-μορφολογικό ἐπίπεδο στὴν πρώτη περίπτωση καὶ σὲ λειτουργικό ἐπίπεδο στὴ δευτέρῃ. Κατὰ συνέπεια, τόσο ἡ παραγωγή, ὄσο καὶ ἡ κατανάλωση ὀλικῶν ἀγαθῶν ἢ πράξων, ποῦ ἀποβλέπουν στὴ διατήρηση ἢ τὸν μετασχηματισμὸ κοινωνικῶν σχέσεων, δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὺν ἄμεςες πολιτιστικὲς δραστηριότητες, μολοντί καὶ οἱ δύο ἔχουν τὴν πολιτιστικὴ τους πλευρά: συγκεκριμένα, τὸν τρόπο παραγωγῆς τοῦ προϊόντος τὸν τρόπο μὲ τὸν ὀποιο ἐπιτελεῖται μιὰ κοινωνικὴ πράξη. Κατὰ συνέπεια, στὴ σφαῖρα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, κουλτούρα δὲν θεωρεῖται ἢ δημιουργία ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων (γιατί δὲν ὑπάρχει πῶ καμιά μεσολάβηση σ' αὐτὲς τὲς δραστηριότητες) ἀλλὰ αὐτὴ συνίσταται ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς, ἐνέργειας, δηλαδή, ἀπὸ τὴ σχέση μὲ τὲς ἀντικειμενικοποιήσεις. Πῶ συγκεκριμένα: ἀπὸ τὴ σχέση πρὸς τὸ σύνολο ὀλων τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων στὴν πορεία τῆς δημιουργίας, ἀφομοίωσης καὶ χρησιμοποίησας τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.

Σὰν ἀνακεφαλαίωση, προτείνουμε τὴν ἀκόλουθη διατύπωση:

Κοινωνία εἶναι ἢ διὰ μέσον τῆς ἀντικειμενικοποιήσας μεταβιβαζόμενη σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο (αὐτὴ ἢ μεσολαβητικὴ μεταβίβαση ἀποτελεῖ τὴν ὀυσία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας), ἐνῶ κουλτούρα εἶναι ἢ σχέση ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀντικειμενικοποίηση ποῦ μεταβιβαζει τὴ σχέση

ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο. (Ἔννοεῖται ὅτι ἡ σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο καὶ στὲς δύο περιπτώσεις περιλαμβάνει τὰ ἄτομα, τὲς διάφορες ἀνθρώπινες κοινωνίες, ἀπὸ τὲς μικρότερες ὄς τὲς μεγαλύτερες.)

Ὅλα αὐτὰ καθορίζουν τὴ θεμελιακὴ σύλληψη τῆς ἐρευνᾶς μας. Κατὰ συνέπεια, τὸ πρῶτο πράγμα ποῦ πρέπει νὰ μελετήσουμε εἶναι τί ἀντικειμενικοποιήσεις μεταβιβαζει ἢ οἰκογένεια (ἢ ἄλλες κοινότητες καὶ θεσμοὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις) στὰ μέλη τῆς καὶ μὲ τί τρόπο προτείνεται ἢ χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.

Ἡ ὀυσία αὐτῆς τῆς διατύπωσης εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὀποιο χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀντικειμενικοποιήσεις, καὶ ὄχι μόνο τὸ εἶδος τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων ποῦ μεταβιβαζονται. Οἱ περισσότερες κοινωνιολογικο-πολιτιστικὲς ἐρευνες εἶναι ἐλλιπεῖς, γιατί καταγράφουν μόνο τὴ διάχυση τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὀψη ὅτι βιώνονται κατὰ πολλὴ διαφορετικὸς τρόπος στὴν καθημερινότητα τῶν ποικίλων ἀνθρώπινων κοινοτήτων. Αὐτὴ ἢ διαφορά μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ, π.χ., μὲ τὴ λειτουργικὴ διαφορά ἀνάμεσα στὴ λαϊκὴ καὶ τὴν αὐτόνομη τέχνη:

—Ἡ λαϊκὴ τέχνη (στὴν ἀρχικὴ τῆς μορφῆ) δὲν καταγράφεται, δὲν παραδίδεται γραπτῶς, δὲν παίρνει τὴ μορφή προϊόντος, ἀλλὰ ὑπάρχει μόνο σὲ δραστηριότητες μετασχηματιζόμενη καὶ ἀαζωγνοῦμενη συνεχῶς σὲ μεταβιβαζόμενες παραλλαγές (ἔχει, δηλαδή, μεταβλητὸ καὶ ἀκαθῶριστο χαρακτήρα). Εἶναι ἀναπόσπαστο μέρος τῆς καθημερινῆς ζωῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποσυνδθῇ ἀπὸ τὲς ἄλλες κοινωνικὲς δραστηριότητες τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ἀποκτᾶ ἀξία μόνο ὀταν χρησιμοποιεῖται (κατὰ συνέπεια, ἢ μορφή τῆς ἀξίας τῆς εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ὀικονομικὴ κατηγορία τῆς ἀξίας χρήσης). Μέσα στὰ πλαίσια τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ποῦ ζοῦν τὴ ζωή τῆς λαϊκῆς τέχνης, ἢ δημιουργία καὶ ἢ ἀποδοχὴ εἶναι ἀδιαχώριστες (οἱ δραστηριότητες τῶς ἔχουν ἔντομη δημιουργικὸ χαρακτήρα), δὲν ὑπάρχει διάκριση ἀνάμεσα στὴν «παραγωγή» καὶ στὴν «κατανάλωση», ὀυτε ἢ λειτουργικὴ σημασία τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τοῦ κοινῶ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν κοινωνικῶν καταμερισμῶν ἐργασίας: ἐξεταζόμενη κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς τέχνης, ἢ κοινωνία δὲν χωρίζεται στὴν ὀμάδα ἐκείνων ποῦ ἔχουν πρόσβαση (δηλαδή, ποῦ μονοπολοῦν τὴ γνώση: Lenner καὶ Liebhaber) καὶ στὴν ὀμάδα ἐκείνων ποῦ ἀποκλείονται.

—Ὁ τρόπος ζωῆς τῆς αὐτόνομης τέχνης εἶναι τελείως διαφορετικὸς. Ἡ αὐτόνομη τέχνη καταχωρεῖται, καταγράφεται, παίρνει μιὰ ὀρισμένη μορφή προϊόντος (δηλαδή, ἔχει ἀμετάβλητο καὶ ὀριστικὸ χαρακτήρα), ποῦ δὲν πρέπει νὰ ἀλλάξει, ἔχει μονάχα ἀνταλλακτικὴ ἀξία καὶ εἶναι δυνατό νὰ ἀποβῇ ἐξίση χρήσιμη πρὸς δημιουργὸ τῆς (ποῦ μπορεῖ νὰ ζῇ ἀπὸ τὴν «πώληση» τῆς δημιουργίας) καὶ τὸν

καταναλωτή της. Ἔτσι, ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἀποδοχὴ ἀποσυνδέονται, ὅπως ἡ «παραγωγὴ» καὶ ἡ «κατανάλωση» ἢ ὁ καλλιτέχνης καὶ τὸ κοινὸ· κάθε δραστηριότητα πού συνδέεται μετὰ τὴν τέχνη ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ κατέχει μιὰ ξεχωριστὴ θέσιν στὴ δομὴ τῆς ζωῆς. Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος πού διαχωρίζεται ἡ ομάδα ἐκείνων πού ἔχουν πρόσβαση στὴν κουλτούρα, ἀπὸ τὴν ομάδα ἐκείνων πού ἀποκλείονται ἀπ' αὐτή.

Αὐτὴ ἡ διαφορά, κατὰ τὴ γνώμη μας, δὲν ἰσχύει μόνο στὶς τέχνες, ἀλλὰ σ' ὄλους τοὺς κλάδους τῆς κουλτούρας. Στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, λόγου χάριν, ὑπάρχει ἀντιπαράθεση μεταξὺ δοξασίας (πίστης) καὶ γνώσης, τίς ὁποῖες ὁ Πλάτων ξεχώρισε μετὰ τοὺς ὄρους *δόξα* καὶ *ἐπιστήμη*, μιὰ διάκριση πού ἀπέκτησε μεγάλῃ σημασίᾳ στὴν κοινωνιολογικὴ ἔρευνα. Ξαναβρίσκουμε τὴν ἴδια διώτικὴ ἀντίληψη στὴν Ἑθικὴ (κοινὴ καὶ αὐτόνομη Ἑθικὴ), στὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ, στὴ συμπεριφορὰ τῆς ἐργασίας (τὴν ὅποια ὁ Marx διακρίνει σὲ ἐργασία καὶ μόχθο), ἀκόμη καὶ στὴ γλωσσικὴ συμπεριφορὰ μετὰ τὴ γενικότερη ἔννοιά της (ἡ χρήση «ἐπεξεργασμένων» καὶ «μὴ ἐπεξεργασμένων» κωδικῶν στὴν κοινωνικο-γλωσσολογία τοῦ Bernstein).

Δὲν ὑπάρχουν ἐδῶ τὰ ἀπαραίτητα περιθώρια γιὰ μιὰ λεπτομερῆ ἀνάλυσιν αὐτῶν τῶν ἐπιπέδων ζωῆς τῆς κουλτούρας: αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα στὰ ὅποια ἔχει συγκεντρώσει τὴν προσοχὴ τῆς ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα στὸ Ἰνστιτούτο μας. Ἀπὸ τίς διαστάσεις πού ἀναφέραμε στὸ παραπάνω παράδειγμα (λαϊκὴ καὶ αὐτόνομη τέχνη) θὰ ἐπιλέξουμε τρεῖς, οἱ ὁποῖες θεωροῦμε ὅτι ὀριοθετοῦν ὀλόκληρο τὸ πρόβλημα:

—Ἡ πρώτη διάσταση σχετίζεται μετὰ τὴν ἴδια τὴν *ἀντικειμενικοποίηση* καὶ συλλαμβάνεται στὸ συσχετισμὸ τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνεργουῦ μορφῆς τῆς δημιουργίας. Ἡ ἐνεργουῦ μορφή ὑπερισχίζει στὸ πρῶτο ἐπίπεδο, ὅπου τὸ προϊόν δὲν ἔχει ἀκόμη διασπασθῆ ἀπὸ τὴν πράξιν τῆς δημιουργίας, ὁ κώδικας δὲν εἶναι ἐπεξεργασμένος, ἡ ἐργασία εἶναι μεταβλητὴ καὶ ἀκαθόριστη. Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο ἡ μορφή τοῦ προϊόντος χωρίζεται ἀπὸ τὴν πράξιν τῆς δημιουργίας, μερικεὶς φορές ἐντελῶς, καὶ ἐπομένως ὁ κώδικας εἶναι ἐπεξεργασμένος καὶ ἡ δημιουργία εἶναι ἀμετάβλητη καὶ ὀριστικὴ.

—Ἡ δεύτερη διάσταση ἀναφέρεται *στὴ σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο πού ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίηση τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.*

Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο εἶναι χαρακτηριστικὴ μιὰ ἀδιάσπαστη ἐνότητα ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο: ὀλόκληρη ἡ κοινότητα ἔχει πρόσβαση στὴν ἀντικειμενικοποίηση, ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ ἀποδέκτης δὲν ἀποσυνδέονται οὔτε ἡ καθημερινὴ ζωὴ καὶ οἱ πολιτικεῖς δραστηριότητες ἢ οἱ διάφοροι κλάδοι πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δραστηριοτήτων. Τὸ δεύτερο ἐπίπεδο χαρακτηρίζεται ἀπὸ διαφοροποίηση,

ἀπὸ κάθε ἀποψη: δὲν ἔχει πιά πρόσβαση στὴν ἀντικειμενικοποίηση ὀλόκληρη ἡ κοινότητα, ἡ κοινότητα δείχνει μιὰ πολὺπτυχὴ διαστρωμάτωση σχετικὰ μετὰ τὴν ἀφομοίωση τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων ἢ παραγωγῆ καὶ ἡ κατανάλωση καθὼς καὶ ἡ δημιουργία καὶ ἀποδοχὴ διαχωρίζονται: τὸ ἴδιο συμβαίνει μετὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ τίς αὐτόνομες ἀνθρώπινες δραστηριότητες καθὼς καὶ μετὰ ἐπὶ μέρους τομεῖς τῶν πολιτικῶν δραστηριοτήτων.

—Ἡ τρίτη διάσταση ἀναφέρεται στὴν ἀξιολογικὴ μορφή τῆς ἀντικειμενικοποίησης. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο εἶναι ταυτόσημη μετὰ τὴν ἄξια χρήσης, μετὰ τὴν οἰκονομικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, δηλαδὴ, σύμφωνα μετὰ τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν τοῦ Adam Smith, τοῦ Ricardo καὶ τοῦ Marx, καθορίζεται ἀπὸ τὴν οὐσία (quiddity) τῆς ἐπενδεδυμένης ἐργασίας. (Ἐδῶ προτιμάμε τὴν παλιὰ ἔννοια τοῦ ὄρου quiddity ἀπὸ τὴν ποιότητα: ὅπως χρησιμοποιεῖται σήμερον ὁ ὄρος quiddity, συνδέεται μετὰ τίς διαστάσεις τοῦ καλῆς μορφῆ καὶ τοῦ χειρότερου, ἐνῶ μετὰ τὴν «ποιότητα» τῆς ἐργασίας ὁ Marx δὲν ἔννοει τὴν εἰδικευμένη ἢ ἀνείδικευτὴ φύσιν τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὴν οὐσία της, ἀνεξάρτητα ἐὰν πρόκειται, λόγου χάριν, γιὰ δουλειὰ μαρμαροῦ ἢ γιὰ ἐργασία γεωργικῆς φύσεως.) Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο πηγὴ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας εἶναι ἡ ποσότητα ἀφηρημένης ἐργασίας. Αὐτὸς ὁ ρόλος τῶν ποσοτικῶν παραγόντων μπορεῖ νὰ παρατηρηθῆ σ' ὅλα τὰ εἶδη ἀντικειμενικοποιήσεων: σ' αὐτὸ τὸ δεύτερον ἐπίπεδο ἡ ἀντικειμενικοποίηση ὄχι μόνον διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν δραστηριότητα, ἀλλὰ ἐπὶ πλεόν παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις καὶ ἀποτὰ ἐπίσης πῶς πολὺπλοκὴ δομὴ.

Τὰ δύο ἐπίπεδα συνάπτονται μεταξὺ τους στὴν ὄντογένεση καὶ στὴ φιλογένεση, στὴ σύγχρονη ἴστορία καὶ κουλτούρα. Προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν αὐτόνομη κουλτούρα, οἱ σημερινεῖς κοινότητες καὶ τὰ ἄτομα πρέπει νὰ ἐξοικειωθοῦν μετὰ ἓνα ὀρισμένον εἶδος «λαϊκῆς» κουλτούρας, γιὰ τὸ δρόμον πρὸς τὴν αὐτόνομη κουλτούρα περνάει ὅπωςδὴποτε ἀπὸ τὴ «συσώρευση» λαϊκῆς κουλτούρας. Ἐδῶ εἶναι πού ἡ οἰκογένεια παίζει ἀποφασιστικὸν ρόλον, γιὰ τὴν ζωὴ τῶν οἰκογενειῶν ἡ ἀντικειμενικοποίηση, πού ἔχει ἀνταλλακτικὴ ἀξία, ἀναγκαστικὰ μετασχηματίζεται πάλι σὲ ἀξία χρήσης (ἢ χάνεται). Οἱ πραγματικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν δύο καθορίζουν ὀλόκληρη τὴν πολιτικὴν «ὕπερδομη». Ἡ σχέση τους εἶναι σχέση βάσης καὶ κορυφῆς: ὅσο πλατύτερη εἶναι ἡ λαϊκὴ κουλτούρα τόσο ὕψηλότερα μπορεῖ νὰ ἀνέβη ἡ κορυφή—«ὕψηλές κουλτούρες» χωρὶς πλατὰ θεμέλια μπορεῖ νὰ ἔχουν μεγάλῃ ἀξία, ὅσοσο εἶναι κοινωνικὰ ἀσταθεῖς καὶ διαπερνοῦν μόνον ὀρισμένα στρώματα τῆς κοινωνίας: ἀντὶ νὰ ἐξυπηρετοῦν ὀλόκληρην τὴν κοινωνία, ἡ ἀπαιτούμενα τὰ ἐνδιαφέροντα μιᾶς τάξεως ἐκμεταλλευτῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, ἀπὸ μόνῃ τῆς ἡ εὐρύτητα τῆς βάσης δὲν ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ τὸ «ῦψος» τῶν κορυφῶν.

Αυτό έχει μεγάλη σημασία, αν αντίληφθούμε ότι η θεμελιωτική τάση της άστικης ανάπτυξεως έχει δύο όψεις: αναπτύσσει και ανυψώνει την αυτόνομη κουλτούρα σε διάφορους κλάδους αφ' ενός, και αφ' έτερου, καθιστά αυτή την αυτόνομη κουλτούρα απρόσιτη στις μάζες, ενώ επί πλέον τις στερεί από την παραδοσιακή λαϊκή κουλτούρα τους (όχι μόνο από τη λαϊκή τέχνη, αλλά ακόμη και από τις γνώσεις τους, τους δικούς τους κανόνες ήθικης συμπεριφοράς κτλ.). Το γεγονός αυτό δημιουργεί ένα κενό, το οποίο—στην καταλιτατική δομή της πολιτιστικής μεταλλαγής—καλύπτεται από μία όρισμένη μορφή κουλτούρας που, μολονότι δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε ως λαϊκή ούτε ως αυτόνομη, ωστόσο, έχει στοιχεία και από τις δύο. Αυτό είναι το σύστημα των καθημερινών γνώσεων, των μορφών δημόσιας συμπεριφοράς, της κουλτούρας της καθημερινής ψυχαγωγίας και πηγάζει πάνω από την αυτόνομη κουλτούρα, μολονότι είναι άπλωσ σκιά της, άποκτά όμως όρισμένα λαϊκά χαρακτηριστικά γνωρίσματα με την καθημερινότητα.

Δεν μπορούμε εδώ να προχωρήσουμε βαθύτερα στην ανάλυση αυτής της διαδικασίας. Μιλήσαμε γι' αυτήν, για να δείξουμε ότι, κατά τη γνώμη μας, το βασικό αντικείμενο των κοινωνιολογικο-πολιτιστικών έρευνών θα πρέπει να είναι η πραγματική σχέση ανάμεσα στους διάφορους τύπους (επίπεδα) πολιτιστικής μεταλλαγής και ότι επίσης η διάλυση των διαφόρων αντικειμενοκοπήσεων θα πρέπει να μελετηθή κάτω απ' αυτό το πρίσμα. Αυτή είναι η μέθοδος που δίνει ένα γενικό κοινωνιολογικό νόημα στην κοινωνιολογία του πολιτισμού: τα επίπεδα κουλτούρας δεν ακολουθούν τους δικούς τους ανεξάρτητους νόμους καθώς πραγματώνονται, αλλά υπόκεινται σε κοινωνική εξέλιξη, και ό συσχετισμός των επιπέδων μίας επιτρέπει να εξακριβώσουμε την κοινωνική δομή. Πέρα απ' αυτό, η δομή της κουλτούρας επιδρά επίσης πάνω στις δυνατότητες κοινωνικής εξέλιξεως. Για να επιτευχθή ύψηλότερη κοινωνική δομή, λόγου χάρι, είναι άπαραίτητο όρισμένες ομάδες ανθρώπων (αν όχι όλόκληρη ή κοινωνία) να έχουν πρόσβαση σε μία κουλτούρα που να τους επιτρέπει να βρίσκουν ένα σωστό προσανατολισμό στην κοινωνία, πράγμα το όποιο άπαιτεί με τη σειρά του την άφομοίωση μιάς ύψηλότερης πολιτιστικής δομής.

Έδώ γεννιέται το έρώτημα αν τα δύο επίπεδα της πολιτιστικής μεταλλαγής είναι ή τελευταία λέξη στην ιστορική εξέλιξη, ή μήπως μπορεί να νοηθή παρατέρα εξέλιξη, της οποίας τα έπιτεύγματα δεν μπορούν πιά να ένσωματωθούν στο «δεύτερο επίπεδο». Σύμφωνα με τη Μαρξιστική αντίληψη της κοινωνικής εξέλιξεως, μπορεί να νοηθή τέτοιο στάδιο: ή παραγωγή που βασίζεται στην προτεραιότητα της άνταλλακτικής άξιας θα πρέπει να αντικατασταθή με παραγωγή θεμελιωμένη πάνω σε

ισχυρότερη ένδτητα άξιας χρήσης και άνταλλακτικής άξιας. (Στηριζόμενοι στη διαλεκτική της ούσιας-ποσότητας-ποιότητας, μπορούμε να αναφερόμαστε σ' αυτήν ως «άξια ποιότητας» ή ποιτική άξία.) Άνάλογες τάσεις μπορούν να διαπιστωθούν και στη δομή της κουλτούρας: στον έκδημοκρατισμό των έπιτευγμάτων της αυτόνομης κουλτούρας, στην πολιτιστική άπελευθέρωση των τάξεων που καταπιέζονταν προηγουμένα, στην ένίσχυση των ένεργητικών-συλλογικών μορφών πολιτιστικής δράσης δημοουργικού χαρακτήρα. Δεν μπορούμε, φυσικά, να ύποστηρίζουμε την άποψη ότι μία διεθνική έρευνα εύρειας κλίμακας θα πρέπει να υιοθετήσει τη Μαρξιστική αντίληψη ως βάση.

Αυτή είναι ή έρμηνεία της κουλτούρας, στην οποία μās οδηγεί μία όρθη έρμηνεία του ρόλου της τεχνικο-επιστημονικής επανάστασεως. Η έρευνά μας δίνει έμφαση στη σημασία του μετασχηματισμού του τεχνολογικού έπιπέδου. Όστόσο, δεν θα ήταν άρκετο να εξετάσουμε ποιά νέα μέσα έπικοινωνίας εισάγει στην πολιτιστική ζωή της οικογένειας ή τεχνολογική επανάσταση ή ποιές νέες συνθήκες προκαλούνται απ' αυτή τη διαδικασία. Κάτι τέτοιο θα μās έδειχνε μόνο την έξωτερική πορεία του μετασχηματισμού. Άν θέλουμε να ανακαλύψουμε κάτι σχετικά με την έγγενή φύση των άλλαγών, θα πρέπει να αναλύσουμε τη διαδικασία στην οποία οι σχέσεις των διαφόρων μορφών πολιτιστικής μεταλλαγής μεταβάλλονται μέσα από όλόκληρη την κοινωνική εξέλιξη και σαν συνέπεια την τεχνολογική ανάπτυξη. (Άς προσθέσουμε ότι στην τεχνολογική ανάπτυξη πρέπει επίσης να διακρίνουμε τουλάχιστο δύο φάσεις: το στάδιο της βιομηχανικής ανάπτυξης, το όποιο τώρα πιά μπορεί να θεωρηθή παραδοσιακό και το όποιο είχε συνοδευθή από έντάχυνση της αυτόνομης κουλτούρας, και το στάδιο της σύγχρονης τεχνικο-επιστημονικής επανάστασεως, το όποιο έχει προκαλέσει όλόκληρες σειρές νέων φαινομένων και στην κουλτούρα. Μολονότι τα δύο επίπεδα συγγέονται εδώ κι εκεί, πιστεύουμε ότι ύπάρχει μία ούσιαστική διαφορά μεταξύ των δύο αυτών μορφών ανάπτυξεως: στη μία άπ' αυτές τις μορφές ή τεχνικο-επιστημονική επανάσταση και οι συνέπειές της εξέλισσονται πάνω σε θεμέλια που έχει βάσει μία ήδη πραγματοποιημένη βιομηχανική-τεχνολογική επανάσταση, ενώ στην άλλη μορφή ή τεχνολογική ανάπτυξη, ή οποία έξιοποιεί τα έπιτεύγματα της σύγχρονης τεχνικο-επιστημονικής επανάστασεως, πραγματοποιείται σε μία χώρα ή περιοχή ή οποία δεν έχει ακόμη όλοκληρώσει τη βιομηχανική επανάσταση.)

2. Η οικογένεια

Όταν εξετάζουμε την οικογένεια σαν μία από τις θεμελιωκές μονάδες μεταβίβασεως κουλτούρας, αντι-

παραβάλλουμε μιὰ μορφή ἀντικειμενικοποιήσεων με ἄλλες. Ἡ ἀντιπαραβολή ἀντικειμενικοποιήσεων μπορεί νὰ ἀποδώσει κοινὸ παρονομαστή, μιὰ μεθοδολογικὴ βάση γιὰ τὴν ἐρευνά μας. Ἐκινώντας ἀπὸ δῶ, μπορούμε νὰ βρούμε μιὰ βάση γιὰ τὴν ταξινομήσι τῶν τύπων οἰκογένειας, μιὰ βάση κοινὴ μ' ἐκεῖνὴ πού χρησιμοποιήσαμε γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς κουλτούρας.

Πιστεύουμε ὅτι μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεί ἡ οἰκογένεια νὰ θεωρηθῆ ἀμετάβλητη, μόνιμη μονάδα, ἀλλὰ ὀφείλουμε νὰ ἐξακριβώσουμε τί μορφές κουλτούρας μεταβιβάζονται ἀπὸ τοὺς διάφορους τύπους οἰκογένειας, δηλαδή, ποιές πολιτιστικὲς μορφές εἶναι σὲ θέση νὰ ἀφομοιωθοῦν τὰ μέλη τῆς. Αὐτὸς φαίνεται νὰ εἶναι ὁ μόνος δρόμος γιὰ νὰ φτάσουμε σὲ συμπεράσματα πού μπορούν νὰ ἐρμηνευτοῦν σωστά:

Στὴν τυπολογικὴ διαίρεση τῆς οἰκογένειας φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατό νὰ ἐμμείνουμε στὴν ἴδια ἀρχὴ πού χρησιμοποιήσαμε στὴ διαίρεση τῆς κουλτούρας. Ἀπλοποιώντας καὶ γενικεύοντας τὰ πράγματα, μπορούμε ἐδῶ νὰ διακρίνουμε πάλι δύο βασικοὺς τύπους. Ἄς τοὺς ὀνομάσουμε—δποθετικά—*παράδοσιακὸ καὶ αὐτόνομο* τύπο οἰκογένειας (μολονότι αὐτοὶ δὲν εἶναι οἱ καλύτεροι ὄροι καὶ ἡ χρῆση τους θὰ πρέπει νὰ ἀποσαφηνισθῆ).

Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς κουλτούρας, ἔτσι κι ἐδῶ θὰ προσπαθήσουμε πρῶτα νὰ ὀρίσουμε τὰ *χαρκτηριστικὰ* πού διακρίνουν τοὺς δύο τύπους:

α) Ὁ *παράδοσιακὸς* τύπος οἰκογένειας βασίζεται στὴν κληρονομιά ἀπὸ δύο ἀπόψεις. Ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη αὐτὸς ὁ τύπος εἶχε ἐξελιχθῆ νωρίτερα, προτοῦ ἐμφανιστοῦν ἡ ἐμπορευματικὴ παραγωγή καὶ ὁ καπιταλισμὸς ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου, οἱ δραστηριότητες αὐτοῦ τοῦ τύπου οἰκογένειας στηρίζονται πολὺ πάνω στὴ διατήρηση καὶ τὴ μεταβίβαση παραδόσεων.

Ἡ κατάστασις αὐτὴ καθορίζει τὰ ἄλλα συγκεκριμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς παραδοσιακῆς οἰκογένειας. Ἡ ἀρχικὴ τῆς μορφή βασίζεται στὴν ἐνότητα *παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως*, μὲ τὴν τάση νὰ παράγει ὄ,τι χρειάζεται ἡ οἰκογένεια. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ τῆς ἐνώνει τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δεσμῶν αἵματος μὲ ἐκεῖνα μιᾶς παραγωγικῆς ἐπιχειρήσεως: ἔτσι, ἡ θέση τοῦ κάθε μέλους στὴν οἰκογένεια καθορίζεται ἀπὸ τὴν παράδοσι ἀπὸ κεῖ προέρχεται ὁ ὅρος τοῦ Bernstein «οἰκογένεια προκαθορισμένων θέσεων» («positional family»). (Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπίσης τὴν βάση τῆς χρήσεως τῆς γλώσσας: ὁ «μὴ ἐπεξεργασμένος κώδικας» στηρίζεται πάντα πάνω σὲ συμφορᾶζόμενα πού δημιουργοῦνται ἀπὸ καταστάσεις.) Ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ μονάδες παρόμοιων οἰκογενειῶν καὶ ἡ ἄπλῃ συμπάραταξις (ἄθροιση) ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ πάνω στὴν ὁποία βασίζεται ἡ ἐνοποίηση (πολλές οἰκογένειες μαζί δημιουργοῦν μιὰ

ἄγροτικὴ κοινότητα ἢ μιὰ κοινότητα χωριοῦ κ.ο.κ.). Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας *περιλαμβάνει τὰ πάντα* καὶ ἀπὸ πολιτιστικὴ ἄποψη: οἱ νέοι ἀφομοιοῦν οὐκ ὅλες τὶς παραδόσεις, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ φθάνοντας μέχρι τὴν ἠθικὴ καὶ τὰ πρακτικὰ ἐπαγγέλματα, μέσα στὴν οἰκογένεια. Αὐτὴ ἡ ὁλότητα καθορίζεται ἀπὸ τὴν *ἀξία χρήσεως*: ἡ παραγωγή καὶ ἡ καταναλῶσις δὲν διαχωρίζονται οὔτε στὰ ὕλικα ἀγαθὰ, οὔτε στὴν κουλτούρα. Ἄν χρησιμοποιήσουμε τὴν ὀρολογία τοῦ György Lukács, μπορούμε νὰ πούμε ὅτι χαρακτηριστικὸ μιᾶς τέτοιας οἰκογένειας εἶναι ἡ «σιωπηλὴ συνύπαρξις» μιᾶς ὑποχρέωσης γιὰ σεξουαλικὴ ἀποκλειστικότητα μὲ μιὰ γενικὴ καὶ ἀπρόσωπη σεξουαλικὴ προδιάθεσις.

β) Ἡ *ζωὴ* καὶ ἡ δομὴ τῆς οἰκογένειας πού *στηρίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας* εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Αὐτὸς ὁ τύπος ἀναπτύσσεται σὲ κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς πού ξεπερνοῦν τὴ φάσι μιᾶς οἰκονομίας συντήρησης καὶ βασίζονται στὴν ἐμπορευματικὴ παραγωγή. Ἡ ἐνότητα παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως διασπάται, καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν αὐτάρκεια τῆς οἰκογένειας. Ἄν καὶ ἡ οἰκογένεια ἔχει κάποια παραγωγικὴ λειτουργία (ὄπως, λόγου χάρι, περιγράφεται ἀπὸ τὸν Max Weber στὴν πρωτασταντικὴ οἰκογένεια), ἡ λειτουργία αὐτὴ εἶναι μόνον μερικὴ καὶ δὲν προορίζεται γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τῆς οἰκογένειας, ἀλλὰ γιὰ τὴν καπιταλιστικὴ παραγωγή. Ὁ χαρακτήρας τῆς οἰκογένειας, ὡς καταναλωτικῆς κοινότητος, γίνεται ἰσχυρότερος ἀλλὰ καὶ πάλι αὐτὸ εἶναι μερικὸ φαινόμενο, γιατί δὲν καταναλίσκονται τὰ πάντα μέσα στὴν οἰκογένεια. Ἐναντι τῆς ἀρχῆς τῆς ἄλλῃς συμπαρατάξεως, ἐπικρατεῖ στὴν κοινωνία ἡ ἀρχὴ τῆς σύνθετης δομῆσεως, οἱ ἐπὶ μέρους οἰκογένειες γίνονται τμήματα ποικίλων δομῶν καὶ ἄλλες σημαντικὲς μονάδες κάνουν τὴν ἐμφάνισις τους διπλα τοὺς. Πρῶτα ἀπ' ὅλα οἱ σύγχρονες μεγάλες παραγωγικὲς μονάδες ἀποκοτῶν μεγαλύτερη σημασία. Ἡ παραδοσιακὴ θέση μέσα στὴν οἰκογένεια ἐξασθενεῖ, καὶ καθῆκον τῆς οἰκογένειας δὲν εἶναι πιά νὰ μεταβιβάσει ἀνελλιπῶς τὶς παραδόσεις στὴ νέα γενιά, ἀλλὰ μάλλον νὰ ἀναπτύξει τοὺς νέους ὡς αὐτόνομες προσωπικότητες.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Bernstein ὀνομάζει αὐτὸν τὸν τύπο «οἰκογένεια πού ἐπικεντρὸ τῆς εἶναι ἡ προσωπικότητα» (personality-centered) (πράγμα πού ἐξηγεῖ γιατί οἱ αὐτόνομες προσωπικότερες χρησιμοποιοῦν ἕναν αὐτόνομο «ἐπεξεργασμένο κώδικα», ἀνεξάρτητα ἀπὸ καταστάσεις). Ἀναφορικὰ μὲ τὴν κουλτούρα, ἡ οἰκογένεια μεταβιβάζει μόνον ἕνα μέρος τῆς γνώσεως τὴν ὁποία τὸ σχολεῖο προορίζει καὶ συμπληρῶσει. Αὐτὴ ἡ μερικότητα ὁστόσο—διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας—δίνει ἐδρὸ πεδίο ἀναπτύξεως στὴν *ἀνταλλακτικὴ ἀξία*, ἀνατρέφοντας ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ συλλάβουν τοὺς νό-

μους ενός κόσμου βασισμένου στην ανταλλακτική αξία. Δεν υπάρχει πιά σωπηλή συνύπαρξη αποκλειστικότητας και απρόσωπης σεξουαλικότητας² οι σχέσεις στην οικογένεια, σε μεγάλο βαθμό, διαμορφώνονται σε μιὰ βάση αποκλειστικότητας που στηρίζεται στην ελεύθερη επιλογή και υπηρετεί τις ιδιαίτερες κλίσεις του ατόμου (σ' ένα ιδεολογικό επίπεδο, αυτό εκφράζεται στο σλόγκαν «σιτίι μου, σπιτάκι μου», κτλ.) σε τρόπο ώστε να δημιουργείται ένα υπόβαθρο που επιτρέπει στα μέλη τής οικογένειας νά υλοποιούν την αυτονομία τους.

Όλα αυτά, βέβαια, αποτελούν άπλως ένα σχεδιάγραμμα τής τάσης εξέλιξως που προσδιορίζεται από μιὰ ολόκληρη σειρά περιστάσεων που δημιουργούνται από τήν κοινωνική εξέλιξη (από τόν μετασχηματισμό τής κοινωνικής δομής, των εργατικών σχέσεων, των συνθηκών ζωής, κτλ.). Δεν μπορούμε νά ασχοληθούμε τώρα μ' αυτά, εκτός αν θέλουμε νά μελετήσουμε ολόκληρη τήν κοινωνική εξέλιξη. Στην έρευνα, φυσικά, θά πρέπει νά καθορίσουμε πιό συγκεκριμένα ποιό πλέγμα αίτιων θά εξετάσουμε, εκτός από τήν ανάλυση τής τεχνολογικής ανάπτυξως, τήν οποία έχουμε ήδη αναλάβει νά κάνουμε.

Η πραγματικότητα, βέβαια, είναι πιό σύνθετη και πολύπλοκη απ' αυτό τό σχέδιο που περιλαμβάνει δύο επίπεδα: κατά συνέπεια, μεταβατικοί και μικτοί τύποι θά πρέπει νά έντοπιστούν μέσα στα πλαίσια κάθε τύπου που σκιαγραφήσαμε πιό πάνω.

Μέσα στην παραδοσιακή οικογένεια, λόγω χάρη, ή εφορία συναπισμένη οικογένεια (στην οποία διάφορες γενιές ζούσαν μαζί με τή μορφή παραγωγικής-καταναλωτικής κοινότητας που ρυθμιζόταν αυστηρά από τις παραδόσεις) πρέπει νά θεωρηθί ξεχωριστός τύπος, και τό ίδιο ισχύει για τόν πιό σύγχρονο τύπο, που περιλαμβάνει μόνο μιὰ μικρή πυρηνική οικογένεια.

Η περίπτωση τών μη παραδοσιακών οικογενειών είναι ακόμη πιό περίπλοκη. Ο ιδεώδης τύπος, φυσικά, είναι ή μορφή οικογένειας που περιγράφεται από τόν Max Weber στο έργο του για τήν προτεσταντική ήθική, και είναι ούσιαστικά ο ίδιος μέ τόν «έσωτερικά προσανατολισμένο» τύπο, που πρόσφατα περιέγραψε ο David Riesmann, και ο οποίος άφηνει περιθώρια για τή διαμόρφωση του ατόμου ανθρώπου. Άλλά αυτή ή οικογένεια ανήκει ακόμη στον τύπο εκείνο που επίκεντρό της είναι ή προσωπικότητα, διατηρεί αυστηρά τροποποιημένες τις θέσεις με βάση τήν αρχή τής προσωπικότητας και έχει αυστηρά καθορισμένη έσωτερική ζωή. Πρέπει νά αντιληφθούμε ότι ακόμη και αυτός ο τύπος—ως ένα όρισμένο βαθμό—ανήκει πιά στο παρελθόν και ύποκαθίσταται από νέες μορφές, όπου έχει άναχωνεθί ό,τι έχει περισθί από τήν αποσύνθεση τών παλιών τύπων.

Άς αναφέρουμε μερικούς από τούς μάλλον χαρακτηριστικούς μεταβατικούς τύπους, χωρίς νά προσ-

παθήσουμε νά κάνουμε μιὰ πλήρη άπαρίθμηση (ή νά επιβάλουμε όρολογία):

γ) Πολύ σημαντικός είναι ο τύπος τών *αστικών εργατικών οικογενειών* που άναπτύχθηκε παλαιότερα και τόν περιέγραψε ο Hoggarth στο έργο του *Η χρησιμοποίηση τών γραμματικών γνώσεων (Uses of Literacy)*. Αυτός ο τύπος άποτελεί κατά κάποιο τρόπο παραδοσιακή οικογένεια, γιατί διατηρεί τις παλιές παραδόσεις τών χωρικών και ή έσωτερική ζωή της από πολλές άπόψεις ρυθμίζεται από τις θέσεις που κατέχουν σ' αυτήν τά μέλη της. (Τούτο έχει διαπιστώσει και ο Bernstein σχετικά μέ τις οικογένειες τών εργατών.) Όστόσο, δέν μπορεί νά θεωρηθί σάν άπλως παραδοσιακός τύπος, γιατί ή οικογένεια αυτή είναι πολύ πιό άνοικτη έξ αιτίας του εργατικού χαρακτήρα της και άφηνει μεγαλύτερα περιθώρια για τήν άνάπτυξη τής προσωπικότητας. Αυτό ισχύει περισσότερο για τήν πιό άνεπτυγμένη μορφή της—τις οικογένειες τών καλύτερα οργανωμένων εργατών. (Αυτός δέν είναι αποκλειστικά άγγλικός τύπος, γιατί άπαντάται επίσης στην Ουγγαρία και προφανώς και σε άλλες χώρες—κρίνοντας από τό μυθιστόρημα *Η Μητέρα* του Gorky.)

δ) Υπάρχει επίσης ο τύπος *οικογένειας*—ο οποίος βαθμιαία αποσυνθίεται—όπου οι παραδόσεις έχουν χάσει τή συνεκτική δύναμή τους, ενώ δέν έχει άναπτυχθί ακόμη κανονική άστική οικογένεια που επίκεντρό της νά είναι ή προσωπικότητα. Αυτές οι οικογένειες παράγουν τά πλήθη εκείνων που ο Riesmann χαρακτηρίζει σάν «έξωτερικά προσανατολισμένους» ανθρώπους. Αυτή είναι ή οικογένεια που περιγράφεται από τόν Hoggarth στο δεύτερο μέρος του βιβλίου του, που άναφέραμε παραπάνω, και οι συνέπειες αυτού του τύπου εξετάζονται στην κοινωνικο-ψυχολογική έρευνα του Gerhard Vinnai (*Sozialpsychologie der Arbeiterklasse*). Αυτές οι οικογένειες χαρακτηρίζονται από χαλαρούς δεσμούς και κατά συνέπεια από έλλειψη έρεθισμάτων και, κατά πᾶσα πιθανότητα, είναι άσθενέστερες και στή μεταβίβαση κουλτούρας.

ε) Άλλος νέος τύπος είναι τό προωρημένο στάδιο τής άστικής οικογένειας που άντικαθίστά τήν προτεσταντική οικογένεια, όπως τήν όρίζει ο Max Weber. Σκοπός αυτής τής οικογένειας είναι άπλως νά δώσει ένα υπόβαθρο ή (στην περίπτωση τής νέας γενιάς) ένα πλαίσιο για τήν άνάπτυξη τής προσωπικότητας, και ή άνατροφή στηρίζεται πολύ περισσότερο στην ψυχαναλυτική άπελευθέρωση τής προσωπικότητας παρά σε οποιασδήποτε μορφή μεταβίβαση. (Με άλλα λόγια, ή μεταβίβαση παίρνει έναν ύποχρεωτικό χαρακτήρα.)

στ) Υπάρχουν μερικές παραλλαγές τής οικογένειας που μέ κανένα τρόπο δέν μπορούν νά περιληφθούν στους τύπους που έχουμε άπαρίθμηση ως τώρα. Ένα παράδειγμα είναι ή γνωστή σε πολλές χώρες προσπᾶθεια, που βασίζεται στή στενή συνερ-

γασία—συνύπαρξη διαφόρων οικογενειῶν στὰ πλαίσια τῆς παραδοσιακῆς κοινότητος («κομμῶνες», communes). Φυσικά, στίς διερευνησεις μας θεωροῦνται κι αὐτὲς οικογένειες καὶ ὁ ρόλος τους, ἡ πολιτιστικὴ τους λειτουργία, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ἔρευνάς μας.

ζ) Μποροῦμε, τέλος, νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα, ἐὰν τῆρουν τύποι οικογένειας πού ποιοτικά εἶναι πρὸ προχωρημένοι ἀπὸ ἐκείνους πού ἀναφέραμε καὶ στοὺς ὁποίους σκοπὸς τῆς συνυπάρξεως εἶναι ἡ ἐπίτευξη κοινῶν στόχων πού νὰ διέπεται ἀπὸ ποιοτικὲς ἀξίες. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, αὐτὸς εἶναι κατὰ τὸν Bernstein ὁ ἰδεατὸς τύπος οικογένειας, πού ἔχει σὰν ἐπίκεντρο τὴν προσωπικότητα καὶ στὸν ὁποῖο τὰ μέλη δημιουργοῦν μᾶλλον, παρὰ ἀναλαμβάνουν τοὺς ρόλους τους σύμφωνα μὲ τὰ ἰδιαίτερα ἀτομικά τους χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Δὲν ὑπάρχει, ὥστόσο, κοινὸς στόχος ἰκανὸς νὰ δημιουργήσει ὑψηλότερη μονάδα (τέτοιος στόχος—ἐλάχιστος σὰν τάση—ἐπικράτησε στίς ἐργατικὲς οικογένειες μὲ ταξικὴ συνείδηση).

Ἄς μὴν ξεχάσουμε πὸς ὄλ' αὐτὰ ἀποτελοῦν ἁπλῶς ἓνα σχέδιο ἔρευνας. Ἄν, ὁμῶς, θέλουμε πραγματικά νὰ βάλουμε τὰ θεμέλια τῆς ἔρευνάς μας, πρέπει νὰ ἀναπτύξουμε κατ' αὐτὸν ἢ παρόμοιο τρόπο μιὰ τυπολογία τῆς οικογένειας πού νὰ περιέχει ἀρχὲς ταυτῶσθαι μὲ ἐκείνες πού ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς τυπολογίας τῆς κουλτούρας.

3. Ἡ σχέση οικογένειας καὶ κουλτούρας

Ἐχει γίνε σαφὲς πάνω σὲ τὴ μεθοδολογικὴ βάση πρὸς νὰ στηριχτοῦμε γιὰ μιὰ συστηματικὴ ἀνάλυση τῆς οικογένειας καὶ τῆς κουλτούρας. Ἡ μέθοδος θὰ πρέπει ὁποσδήποτε νὰ περιέχει τὰ ἑξῆς στάδια:

- α) Καθορισμὸς τοῦ τύπου στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ οικογένεια σχετικὰ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ της δομὴ καὶ τὴ λειτουργίᾳ της.
- β) Ἀνάλυση, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, τόσο τοῦ πολιτιστικο-ἄστικο-τεχνολογικοῦ ἐπιπέδου τῆς οικογένειας, ὅσο καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν τεχνολογικῶν ἐπαναστάσεων (τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως τὸν 18ο καὶ 19ο αἰῶνα καὶ τῆς τεχνικο-ἐπιστημονικῆς ἐπαναστάσεως τὸν 20ῦ αἰῶνα).
- γ) Τὸ ἐπόμενο βῆμα εἶναι ἡ ἐξέταση τοῦ ἐπιπέδου καὶ τῆς φύσεως τῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων πού πραγματοποιοῦνται μέσα στὴν οἰκογένεια.
- δ) Κατόπιν μποροῦμε νὰ διερευνησοῦμε τί προΐοντα παράγονται καὶ τί πολιτιστικὲς δραστηριότητες πραγματοποιοῦνται μέσα στὴν οἰκογένεια.
- ε) Σὰν ἀνακεφαλαίωση, πρέπει νὰ καταλήξουμε σὲ συμπεράσματα ἀναφορικὰ μὲ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ δομὴ οἰκογένειας—κουλτούρας καὶ στὴν κοινωνία, στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη.

Ἡ οὐσία τοῦ θέματος βρίσκεται στὴ σύνδεση αὐτῶν τῶν σταδίων. Ἐὰν παραλείψω ἔστω καὶ ἓνα στάδιο—ἔνα συνδετικὸ κρίκο—ὀλόκληρη ἡ ἔρευνα θὰ κατέρρεε καὶ δὲν θὰ εἶχαμε κανένα συγκεκριμένον ἀποτέλεσμα. (Τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα ἔχουν μέχρι τώρα καταλήξει κοινωνιολογικὲς ἔρευνες σχετικὲς μὲ τὴν οἰκογένεια ἢ τὴν κουλτούρα, περιορισμένες σὲ ἓνα μόνο θέμα.)

Ἐὰν, ὥστόσο, τὸ κάθε τι μελετηθῆ μαζί, θὰ προκύψει τόσο εὐρὸ θέμα πού ὁποσδήποτε εἶναι ἀδύνατο νὰ διαπραγματευθοῦμε σὲ μιὰ μόνο ἔρευνα· χρειάζεται μιὰ ὀλόκληρη σειρά ἔρευνῶν. Κατὰ συνέπεια, ἂν ἐπιθυμοῦμε νὰ ὀργανώσουμε κοινὴ διεθνικὴ ἔρευνα, βασικός μας στόχος θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπιλογή, δηλαδὴ, ὁ κατάλληλος περιορισμὸς τοῦ θεματὸς μας.

II. Βάσεις προετοιμασίας τῆς προτεινομένης ἔρευνας

Μὲ βάση τὶς ἀρχὲς πού ἔχουμε ἐξηγήσει μέχρι τώρα, θὰ προσπαθήσουμε νὰ προτεῖνομε μερικὲς ἀπόψεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἐπιλογή μπορεῖ νὰ ἀναληφθῆ μὲ ἐπιτυχία καὶ ἡ ἔρευνα νὰ σχεδιασθῆ μὲ συγκεκριμένον τρόπο. Βέβαια, οἱ παρακάτω προτάσεις μας δὲν συνιστοῦν ἓνα ὀλοκληρωμένον ἔρευνητικὸ σχέδιο, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἁπλῶς μιὰ κατάταξη τῶν ἀπόψεων ὁποῖες φαίνεται νὰ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ληφθοῦν ὑπόψη γιὰ νὰ καταλήξουμε στὸ τελικὸ σχέδιο ἔρευνας.

Παραθέτομε τὰ σημεῖα πού μᾶς φαίνονται ἀπαραίτητα:

1. Τίθεται τὸ ἐρώτημα ἐὰν καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα μὲ τὴ μορφὴ δευτερογενοῦς ἔρευνας. Οἱ ἔθνολογικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἔρευνες ἔχουν, ἀναμφίβολα, συγκεντρώσει μεγάλο ἀριθμὸ στοιχείων καὶ πολλὰς γνώσεις πάνω στοὺς συσχετισμοὺς ἀνάμεσα στὴν ἐξέλιξη τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς κουλτούρας. Δὲν θὰ ἦταν δικαιολογημένο ἢ δυνατό νὰ ἀγνοήσουμε αὐτὰ τὰ στοιχεῖα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο προτεῖνομε—πρῶτον γίνετὸ ὀριστικὸ σχέδιο τῆς ἔρευνας—κάθε χώρα νὰ συντάξει δύο μελέτες πού νὰ στηρίζονται στὰ ἤδη ὑπάρχοντα στοιχεῖα.

α) Ἡ πρώτη θὰ πρέπει νὰ συνοψίσει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐθνογραφικῶν μελετῶν πάνω στὸν συσχετισμὸ τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς κουλτούρας.

β) Ἡ δευτέρα νὰ συνοψίσει τὰ σχετικὰ στοιχεῖα πού συγκεντρώθηκαν σὲ κοινωνιολογικὲς ἔρευνες τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς κουλτούρας.

Αὐτὲς οἱ δύο μελέτες δὲν μποροῦν νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ μία, γιατί ἡ καθεμιά χρειάζεται τοὺς δικούς της εἰδικούς ἐπιστήμονες.

Αὐτὲς οἱ μελέτες, ὥστόσο, δὲν θὰ καταστήσουν περιττὲς νέες ἐμπειρικὲς μελέτες, γιατί γενικὰ οἱ ἐργασίαι πού ἔχουν γραφθῆ μέχρι τώρα δὲν καλύ-

πτουν το πλήρες σύστημα συσχετισμών οικογένειας και κουλτούρας που εκθέσαμε παραπάνω. Ένα ακριβές, όμως, και τελικό σχέδιο εμπειρικής έρευνας δεν μπορεί να γίνει χωρίς να στηριχθεί στα στοιχεία που είναι διαθέσιμα. Παράλληλα με τις δευτερογενείς έρευνες, σ' αυτό το στάδιο προτείνουμε να αναληφθούν μόνο δοκιμαστικές έρευνες με εμπειρικό χαρακτήρα. Στη συνέχεια μπορεί να ακολουθήσει η κατάρτιση και η ανάληψη ενός τελικού σχεδίου εμπειρικής έρευνας.

2. Έπιλογή δείγματος

Έφ' όσον το αντικείμενό μας είναι ολόκληρες οικογένειες, δεν είναι ανάγκη να αποβλέπουμε σε αντιπροσωπευτικότητα σε επίπεδο εθνικού πληθυσμού, γιατί η δουλειά αυτή θα απαιτούσε πολύ κόπο και δαπάνη. Ούτε μπορούμε να περιλάβουμε όλα τα στρώματα του πληθυσμού: ο σημαντικότερος στόχος της έπιλογής θα πρέπει να είναι ο περιορισμός της έρευνας στα στρώματα εκείνα που είναι τα σπουδαιότερα για τόν σκοπό μας και η έπιλογή του άναγκαιού αριθμού οικογενειών για τα δείγματά μας. Τα στρώματα που πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να εξεταστούν, είναι τα ακόλουθα:

- α) Άγροτοεργάτες (χωρικοί) που ζούν μ' ένα σχετικά παραδοσιακό τρόπο ζωής, όπως καθορίζεται από τις συνθήκες που επικρατούν στη συγκεκριμένη χώρα·
- β) Έργάτες πρώτης γενιάς (δηλαδή αυτοί που γεννήθηκαν σε οικογένειες χωρικών)·
- γ) Έργάτες δεύτερης τουλάχιστο γενιάς με αστικές ρίζες·
- δ) Έργάτες στον τομέα ύπηρεσιών·
- ε) Παραδοσιακά μέσα αστικά στρώματα·
- στ) Διανοούμενοι ύψηλης μορφώσεως·
- ζ) Νέοι που δημιουργούν οικογένειες.

Δέν νομίζουμε ότι η αντιπροσωπευτικότητα είναι άπαραίτητη σ' αυτά τα στρώματα· η μελέτη σε βάθος είναι σπουδαιότερη από τη διερεύνηση σε πλάτος.

3. Μέθοδος έρευνας

Άπό τις παραπάνω σκέψεις προκύπτει άναμφίβολα ότι μόνο μία μέθοδος ύπάρχει που μπορεί να χρησιμοποιηθεί: κατευθυνόμενες συνεντεύξεις βάθους που να καλύπτουν όλα τα μέλη της οικογένειας τα όποια είναι σε θέση να άπαντήσουν. (Μία συνέντευξη, της όποιας οι σταθερές έρωτήσεις είναι καθορισμένες, αλλά οι άπαντήσεις δίνονται έλεύθερα άπό τόν έρωτώμενο, με τη μορφή συζήτησεως, ή όποια μαγνητοφωνείται και μετά καταγράφεται στο έρωτηματολόγιο.) Αδτή προφανώς είναι μία άπό τις πιο κοιναστικές και δαπανηρές μεθόδους,

άλλά είναι για μάς άδιανόητο να πετύχουμε άξιόλογα άποτελέσματα με τη μέθοδο τών έρωτηματολογίων.

4. Όμάδες έρωτήσεων στη συνέντευξη

Έ συνέντευξη θα πρέπει να περιλαμβάνει τις ακόλουθες ομάδες έρωτήσεων:

Α) Τύπος οικογένειας:

- α) Μέγεθος, έγκατάσταση, τύπος, σχέσεις ιδιοκτησίας (και μέσα στην οικογένεια), συνθήκες παραγωγής και καταναλώσεως, τεχνολογικό επίπεδο, βαθμός αστικοποίησης.
- β) Διαδρομή της ζωής του κάθε μέλους, βλάνεις, σχέσεις, θέση μέσα στην οικογένεια, θέση που κατέχει ή οικογένεια στη ζωή του μέλους (ό ρόλος της οικογένειας σ' ολόκληρη τη διαδρομή της ζωής ενός μέλους).
- γ) Δραστηριότητες έντατικού και έκτατικού χαρακτήρα που πραγματοποιούνται μέσα στην οικογένεια. Οι δραστηριότητες έκτατικού χαρακτήρα γίνονται άπό κοινού (άπό τό πρόγευμα ως την παρακολούθηση τηλεοράσεως). Άντίθετα, θά μπορούσε να χαρακτηριστεί σάν σύστημα έντατικών δραστηριοτήτων εκείνο που άναφέρεται στην άξιολογική κλιμάκωση που άντανακλάται (π.χ. ιδεολογία, πολιτικές στάσεις, ήθικη συμπεριφορά, ήθος της έργασίας κτλ.)·
- δ) Έκπαιδευτικές άρχές και έφαρμογές της οικογένειας.

Β) Κουλτούρα μέσα στην οικογένεια:

- α) Τί πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται συλλογικά στην οικογένεια (άπό ολόκληρη την οικογένεια ή άπό δύο μέλη τουλάχιστο).
- β) Με τί ένεργητικές άσχολίες (τραγουδι, άφήγηση ιστοριών κτλ.) καταπιάνονται τα μέλη. (Μία άσχολία όνομάζεται ένεργητική, όταν χρειάζεται ή δημιουργική-παραγωγική δραστηριότητα ενός τουλάχιστον μέλους.)
- γ) Με τί παθητικές άσχολίες (π.χ. παρακολούθηση κινηματογραφικών ταινιών, τηλεοράσεως) καταπιάνονται τα μέλη. (Μία άσχολία όνομάζεται παθητική όταν είναι άποκλειστικά δεκτική.)
- δ) Τί πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται άπό τα άτομα-μέλη μέσα στην οικογένεια.
- ε) Τί πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται άπό τα άτομα-μέλη έξω άπό την οικογένεια.
- στ) Σε ποίο βαθμό οι δραστηριότητες που άναφέρονται στα σημεία δ) και ε) έναρμονίζονται με τό πολιτιστικό κλίμα της οικογένειας ή προσκρούουν σ' αυτό; Γενικά: τί είδος πολιτιστικής συμπεριφοράς παρέχεται άπό την οικογένεια.
- ζ) Φύση και περιεχόμενο τών πολιτιστικών δρα-

στηριοτήτων τῆς οἰκογένειας: λαϊκὲς ἢ αὐτόνομες δραστηριότητες, σχέση ἐνεργητικῶν καὶ παθητικῶν πολιτιστικῶν ἀσχολιῶν, φύση καὶ περιεχόμενο ἐργασιῶν ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας.

Ἄλλα αὐτὰ φυσικὰ ἀπαιτοῦν παραπέρα ἐπεξεργασία. Ἐχομε ἀπλῶς καθορίσει τὰ θέματα.

Μιά συνέντευξη μπορεῖ νὰ διαρκέσει δύο ἕως

τρεῖς ὥρες (μὲ προσεκτικὰ διαλεγμένες ἐρωτήσεις). Σύμφωνα μὲ τὴν πείρα μας, συνεντεύξεις αὐτῆς τῆς διάρκειας εἶναι δυνατό νὰ γίνουν (ἴσως σὲ δύο φάσεις). Ἐχομε χρησιμοποιήσει αὐτὴ τὴ μέθοδο συχνά καὶ ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν ἐρωτωμένων τὴν ἔχουν δεχτὴ μέχρι στιγμῆς πολὺ εὐχάριστα, καὶ μάλιστα ἓνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτοὺς ἀπόλαυσαν τὸ γεγονός ὅτι τοὺς παίρναμε συνέντευξη.